

www.ketab.ir

قال رسول الله ﷺ
«الْعِيفَةُ وَالطَّيْرَةُ وَالطَّرْقُ مِنَ الْجِبِ»

جامع گرامی اسلام ﷺ فرمودند:
قال: ذن ان یروی بریدن پرندگان و قال بد ذن
ورمالی جزئی از آنست پرستی (کهنات) است.

کنز العمال، حدیث ۲۸۵۶

4400

۵۰۰

۱

۲۹۶

کتابخانه

خرافه‌گرایی در ایران

(آسیب‌ها، دلایل و عوامل، راهبردها و راهکارها)

نویسندگان:

سید مرتضی میرتبار

یاور عیوضی و حمید اسفندیاری

زیر نظر:

دکتر محمد تقی دشتی

خرافه‌گرایی در ایران

(آسیب‌ها، دلایل و عوامل، راهبردها و راهکارها)

نویسندگان: دکتر سید مرتضی میرتبار - دکتر یاور عیوضی - حمید اسفندیاری

ناظر علمی: دکتر محمد تقی دشتی . مدیر اجرایی: محمد قرائتی ستوده

روانشناس همکار: حامد عبداللهی سفیدان - محمد باقر صدقی . انتشارات: مکتب اندیشه

شابک: ۹۶۵-۹۹۵۹۹-۶۲۲-۳۰۰ - نوبت چاپ: اول - بهار ۱۳۹۸ . قیمت: ۳۵۰۰۰ تومان

تمای حقوق مادی و معنوی این اثر برای مرکز پژوهشی مبنا محفوظ است.

شابک: ۹۶۵-۹۹۵۹۹-۶۲۲-۳۰۰ - عنوان و نام پدیدآور: خرافه‌گرایی در ایران (آسیب‌ها، دلایل و عوامل، راهبردها و راهکارها) نویسندگان: سید مرتضی میرتبار، یاور عیوضی، حمید اسفندیاری؛ زیر نظر محمد تقی دشتی؛ مشخصات نشر: قم، مکتب اندیشه، ۱۳۹۸؛ مشخصات ظاهری: ۲۶۲ ص. ۵/۱۲ × ۵/۲۱ س م | یادداشت: کتابنامه | موضوع: خرافات -- ایران -- Superstition -- موضوع: خرافات -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام | موضوع: Islam -- Religious aspects -- Superstition | موضوع: خرافات | موضوع: Superstition | رده بندی دیویی: ۲۹۸/۴۱ | رده بندی کنگره: ۱۳۹۸/م۹۵خ۴/BF۱۷۷۵ | سرشناسه: میرتبار، سید مرتضی، ۱۳۶۲ - شناسه افزوده: عیوضی، یاور، ۱۳۶۲ - شناسه افزوده: اسفندیاری، حمید، ۱۳۶۶ - شناسه افزوده: دشتی، محمد تقی، ۱۳۵۲ - وضعیت فهرست نویسی: فیا

شماره ارتباطی محاسبات

روابط عمومی (سفارش کتاب، پیشنهادات و انتقادات): محمد قرائتی ستوده ۰۲۵۳۲۹۰۶۴۰۵

دفتر مرکزی: قم - ۴۵ متری شهید صدوقی - کوچه ۵۶ - پلاک ۷ - تلفن: ۰۲۵۳۲۹۰۶۴۰۴

آدرس تارنما: www.smh.ir - www.mabnarc.ir

پست الکترونیک: info@smh.ir - info@mabnarc.ir

فهرست

سخن آغازین.....	۹
فصل اول: بررسی مبانی نظری پژوهش.....	۱۵
۱-۱. چیستی خرافه.....	۱۸
۲-۱. اقسام خرافه.....	۲۲
۳-۱. مواجهه دین و خرافه.....	۳۶
۱-۳-۱. نمونه‌هایی از مبارزه با خرافات در قرآن.....	۳۰
۲-۳-۱. نمونه‌هایی از مبارزه با خرافات در روایات و سیره معصومین (علیهم‌السلام) و نجفیان.....	۳۶
الف) مقابله عملی (روایات) با خرافات.....	۳۷
ب) مقابله عملی (سیره عملی معصومین (علیهم‌السلام)) با خرافات.....	۴۵
ج) نمونه‌هایی از مبارزه علما و نجفیان با خرافات.....	۴۹
۴-۱. گستره خرافات در جهان.....	۵۸
۱-۴-۱. برخی مصادیق خرافی در جهان.....	۵۹
اعتقاد به خرافات در کشورهای مختلف.....	۶۰
۵-۱. زمینه پیدایش خرافات در ایران.....	۶۵
۱-۵-۱. مصادیق خرافات در اسلام و ایران.....	۷۰
فصل دوم: ریشه‌شناسی و پیامدشناسی خرافه.....	۸۱
۱-۲. ریشه‌ها و عوامل خرافه‌گرایی از دیدگاه قرآن کریم.....	۸۲
۲-۲. ریشه‌ها و عوامل خرافه‌گرایی از نظر جامعه‌شناسان و اندیشمندان.....	۸۸
۳-۲. پیامدشناسی خرافه‌گرایی.....	۹۴
الف) از منظر دین و آیات و روایات.....	۹۶
ب) از منظر جامعه‌شناسی.....	۱۰۱
فصل سوم: وضعیت‌شناسی خرافه‌گرایی از منظر نظام حقوقی و پژوهش‌های کمی.....	۱۰۷
۱-۳. بازدارندگی پایین نظام حقوقی.....	۱۰۸
۲-۳. آمار و اطلاعات.....	۱۱۳
۱-۲-۳. آمارهای کلی از خرافه‌گرایی در ایران.....	۱۱۴
۲-۲-۳. آمارهای کلی از اعتقاد مردم تهران به مسائل خرافی.....	۱۱۶

۱۱۸.....	۱-۲-۳. مقایسه میانگین عقاید ذکر شده میان مردم تهران
۱۱۹.....	۲-۲-۳. آماری از نتیجه مند بودن خرافات از منظر معتقدان به خرافه در تهران
۱۲۱.....	۳-۲-۳. علل گرایش به مسائل خرافی در آینه آمار در تهران
۱۲۲.....	۳-۲-۳. رابطه میان خرافات و جنسیت
۱۲۵.....	۴-۲-۳. رابطه میان خرافات و تحصیلات
۱۳۳.....	۶-۲-۳. رابطه میان بیماری و خرافات
۱۳۵.....	۷-۲-۳. رابطه میان کم درآمدی و خرافات
۱۳۶.....	۸-۲-۳. رابطه میان خرافات
۱۳۷.....	۹-۲-۳. رابطه میان سرمایه فرهنگی والدین و خرافات
۱۳۹.....	۱۰-۲-۳. رابطه میان توسعه یافتگی و خرافات
۱۴۲.....	۱۰-۲-۳. رابطه میان دین داری با خرافات
۱۴۴.....	۱۱-۲-۳. گزارشی از گستره خرافات رایج در ایران
۱۶۳.....	فصل چهارم: بررسی خرافه و خرافه گرایی در آینه پژوهش های کیفی
۱۶۴.....	۱-۴. پیشینه تجربی پژوهش
۱۶۹.....	۲-۴. یافته ها و دستاوردها
۱۷۲.....	۳-۴. چارچوب و الگوی نظری
۱۷۷.....	۴-۴. مروری بر چرایی خرافه گرایی نزد رهیافت های تبیینی
۱۹۲.....	۵-۴. راهکارهای مقابله با خرافه گرایی در آینه پژوهش ها
۱۹۲.....	الف) راهکارهای پیشگیری و مقابله با خرافات از منظر دین
۱۹۶.....	ب) راهکارها و پیشنهاد های علمی- اجرایی
۱۹۹.....	ج) پیشنهاد های معطوف به متغیرهای غیرمستقیم و واسطه ای
۲۱۱.....	فصل پنجم: بررسی چگونگی مقابله با خرافه گرایی در آرای صاحب نظران
۲۱۳.....	۱-۵. لزوم شناخت خاستگاه خرافه در دستیابی به فرآیند آگاهی بخشی به جامعه
۲۱۶.....	۲-۵. فرآیند آگاهی بخشی برای جداسازی خرافات از دین
۲۲۰.....	۳-۵. ارتباط قیود اخلاقی با خرافات
۲۲۲.....	۴-۵. ارتباط تغییر جایگاه اهم و مهم با رواج خرافات
۲۲۳.....	۵-۵. ارتباط میان خانواده و خرافات

۶-۵	رابطه حوزه علمیه و گرایش به خرافات.....	۲۲۴
۷-۵	ارتباط آموزش و پرورش و مقابله با خرافه‌گرایی.....	۲۲۵
۸-۵	ارتباط میان رسانه‌ها و کاهش گرایش به خرافات.....	۲۲۶
۹-۵	یافته‌های راهبردی از دیدگاه نخبگانی.....	۲۲۷
۲۳۵	فصل ششم: راهبردپردازی و شرح وظایف نهادها.....	
۱-۱	تبیین مسئله بر مبنای واقعیت درونی و بیرونی.....	۲۳۶
۱-۱-۶	رویکردهای کلی در مواجهه با خرافه‌گرایی.....	۲۴۰
۱-۱-۶-۲	خطرناک‌ترین نوع خرافه در فضای واقعی ایران.....	۲۴۲
۱-۲-۶	سنجش وسعت خرافه‌گرایی در ایران.....	۲۴۴
۱-۲-۶-۱	سیاسی‌روندهای گذشته تا حال مسئله.....	۲۴۴
۲-۲-۶	مدل‌های خرافه‌گرایی، وضعیت بازیگران و اضلاع درگیر.....	۲۴۹
۳-۶	راهبردها و راهکارهای کلان حل مسئله.....	۲۵۶
۴-۶	موانع مقابله با خرافه‌گرایی در ایران.....	۲۵۸
۵-۶	راهبردهای تعامل دین و عقل برای مقابله با خرافات.....	۲۶۰
۶-۶	سیاست‌ها و ملاحظات.....	۲۶۱
۷-۶	شرح وظایف نهادها.....	۲۶۲
	حوزه علمیه.....	۲۶۳
	نهادهای قانونی.....	۲۶۴
	رسانه ملی.....	۲۶۵
	نهادهای آموزشی.....	۲۶۵
	نهادهای پژوهشی.....	۲۶۶
	اقدامات حاکمیتی و اداری.....	۲۷۰
۸-۶	شاخص‌های تحقق هدف.....	۲۷۲
	فصل هفتم: جمع‌بندی و نتیجه‌گیری.....	۲۷۵
	منابع و مأخذ.....	۲۸۴

□ سخن‌آغاز

سلامت جامعه همواره در گرو شخصیت‌های سالم بوده است. طراحی مدینه فاضله و سازوکار پیاده‌سازی آن با در نظر گرفتن معیارهای دینی، اخلاقی و عقلانی دغدغه همیشگی پیامبران، امامان معصوم و عالمان آگاه بوده است. امروزه یکی از شایع‌ترین معضلات اجتماعی و دینی در این ساحت، رواج روزافزون گرایش به خرافات و خرافه‌گرایی است. خرافات اثرات مخرب و هولناکی بر پدیده‌های اجتماعی-دینی می‌گذارد که ماسفانه جامعه امروزی و خاصه جامعه دینی ما نیز در گرداب سهمگین آن گرفتار شده و از زیان‌های این نگرش جعلی مصون نبوده و نیست.

یکی از نکات چالش‌برانگیز این معضل اجتماعی-دینی، عدم ملاحظه اعتبار به خرافه در باور بسیاری از مردم ایران است، چنان‌که تساهل و تسامح درباره آن در پندار بسیاری از مردم امری پسندیده تلقی می‌شود؛ برای نمونه اگر ماشین کسی را بدزدند، شخص هم از طریق پلیس اقدام می‌کند و هم از رمال کمک می‌طلبد تا همه راه‌های ممکن را بجوید و در این بین بر این باور است

اگر مراجعه به رمال سودی برای او ندارد، ضرری نیز در پی نخواهد داشت، حال آنکه همیشه این‌گونه نیست و برخی مراجعات به مسائل خرافی برای یافتن راه درمان، آسیب‌هایی را برای فرد به همراه دارد. مشکل و ضرر عقیده به خرافه، زمانی بروز می‌یابد که فرد جایگزین نداشته یا این روش به همه زندگی و رفتار او سرایت کند و یا این که شخص از حوزه خصوصی، آن را به حوزه عمومی اشاعه دهد. از همین رو خرافات در بسیاری از مواقع جایگزین امر منطقی و روش منطبق بر عقل و مذهب می‌شود و نوعی بدیل آن به حساب می‌آید.^۱

در میان مضامین خرافات، بدترین و زیان‌بارترین نوع آن، خرافه‌هایی است که قبای دین را، تن کرده و از تقدس مذهبی بهره‌مند شده است. هنگامی که خرافه به باور دینی تبدیل شود و ردای مذهب بر دوش گیرد، انحلال آن بسیار دشوار خواهد بود و افروغ بر آن بدعت‌ها، شبهات متعدد دینی و دیگر انحرافات را به بدنه دین تزریق می‌کند. بیشتر مواقع از بدعت‌های خرافی به غلط با لفظ «خرافات دینی» یا «خرافات مذهبی» تعبیر می‌شود. این خرافات به عرصه دین و دین‌داری وارد می‌شوند و در بین متدینان رواج می‌یابند و سنت‌های اصیل دینی را منکوب و منسوخ می‌کنند و سایه سنگین خود را بر افکار و کردار انسان مذهبی می‌گسترانند؛ حتی ناهنجاری‌هایی چنان استحکام می‌یابند که متولیان امور دینی و مراجع نیز قادر به تغییر آن نیستند. از همین رو رهبر معظم انقلاب نیز خرافات را خطری بزرگ برای دین و دین‌داری جامعه دانسته، بهترین راه مقابله با آن را اطلاع‌رسانی و گفت‌وگوی علمی با طبقات مختلف جامعه می‌داند. ایشان در دیدار با روحانیون و طلاب استان کهگیلویه و بویراحمد فرمودند:

۱. سید محمدعلی ایازی، قرآن و مبارزه با خرافات، مجموعه مقالات ره افسانه؛ گفتارهای دین‌شناختی درباره خرافات، ج ۱، ص ۷۰.

این‌ها را باید به مردم بگویید. ذهن‌ها را روشن کنید. اسلام، دین منطقی است و منطقی‌ترین بخش اسلام، آن تفسیر قوی‌ای است که شیعه از آن دارد. متکلمان شیعه هر کدام در زمان خود مثل خورشید تابناکی می‌درخشیدند... تشیع این است یا آن چیزهایی که نه فقط استدلالی ندارد، بلکه «اشبه شیء بالخرافه» است؟ چرا این‌ها را وارد دین می‌کنند؟ این، آن خطر بزرگی است که در عالم دین و معارف دینی وجود دارد. مرزداران عقیده باید متوجه باشند.^۱

نکته در خرافه‌گرایی در اصلاح و درمان پدیده خرافه‌گرایی، تربیت نفس است؛ نفس و وجودی که قابلیت تغییرپذیری دارد؛ بنابراین اگر رفتارهایی از مردم و جامعه سرزند که مناسبان اجتماع و سطح فرهنگ آن دیار نباشد، باید باورهای مردم را اصلاح کرد و طبیعتاً این اصلاح هنگامی صورت می‌گیرد که در پی شناخت ریشه ایجاد باور باشیم. وقتی ریشه ایجاد باور از پندارها، خرافه‌ها و برداشت‌های غلط پیرایش شوند، باورها در طی زمان تغییر می‌کنند و مسیر صحیح خود را می‌یابند و در نتیجه، این باورهای صحیح، رفتارها و کارکردهای اجتماعی صحیح و سالمی را پدید خواهند آورد؛ اما یکی از مشکلات مهمی که در این باره مطرح است آن‌که هیچ‌کس خود را خرافاتی نمی‌داند تا برای زدودن آن از عقایدش بکوشد؛

جاهلان را نیست آگاهی ز حال خویش

خفته دائم، خویش را بیدار می‌بیند به خواب

بنابراین لازم است ماهیت و مصادیق خرافه روشن شود تا شخص مبتلا، با بررسی باور خود دریابد که آیا خرافاتی است یا خیر. افزون بر توجه به

تربیت نفس، باید به محیط اجتماعی، جغرافیایی و فرهنگی نیز توجه کرد، زیرا محیط، تأثیر مستقیمی در ایجاد و ظهور و استمرار خرافه دارد.^۱ این مسئله‌ای است که هر کشور و منطقه‌ای باید براساس فرهنگ غالب خود برای رویارویی با مقوله خرافه مدنظر قرار دهد. متأسفانه در کشور ایران نیز بسیاری از باورها، آداب و رسوم دلیل و مدرک معتبری ندارند، اما با رنگ و بوی مذهبی رواج می‌یابند و جنبه قداست به خود می‌گیرند که از باب نمونه می‌توان به یخ‌ن «آش پشت‌پا» برای مسافر، دست دادن با یکدیگر بعد از نماز، تعویذ خواب‌های جدید، تقدس‌سازی برای اماکن و اشیاء غیرمقدس و سوءاستفاده از دعانویسی اشاره کرد. همچنین برخی افراد سودجو نیز از اعتقادات مردم جامعه سوءاستفاده نموده، با تلقین خرافات به آنان، از این راه کلاهبرداری می‌کنند که مثال بارز آن مسئله مدعیان دروغین مهدویت و داعیه‌داران رمالی و جادوگری در کشور است. البته لازم است به این نکته اشاره کنیم که برخی از مصادیق بیان شده در این نوشتار همچون چشم‌زخم، دعانویسی، تعبیر خواب و... در شمار خرافه نیستند و مستند دینی دارند، اما آنچه امروزه و در میان مردم از این مقولات دیده می‌شود، با حقیقت آنان متفاوت است و به قصد شهرت، کلاهبرداری و امثالهم به کار می‌رود. از همین رو مصادیق دروغین آن در شمار خرافه‌گرایی بیان شده است.

بنابر آنچه گفته شد باید پذیرفت که خرافات و خرافه‌گرایی از آسیب‌های جدی در فرهنگ اجتماعی و دینی جامعه است که حتی در ریزترین مسائل خانواده، به‌ویژه اقتصاد و فرهنگ تأثیر فراوانی دارد و لازم است با آن مقابله شود. از این رو پرسشی که در این بررسی و تحلیل می‌کنیم و سعی کرده‌ایم

۱. محدثه قبانی آرانی و محسن کوشافر، بررسی ریشه روان‌شناسی اجتماعی خرافات، اولین همایش علمی پژوهشی علوم تربیتی و روان‌شناسی، آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی ایران، مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی سروش حکمت مرتضوی، www.psconf.ir

به پاسخی جامع و کامل برسیم، این است که «چگونه می‌توان فرآیند آگاهی‌بخشی برای جداسازی خرافات از دین را در جامعه ایرانی فعال و تقویت کرد؟» برای پاسخ به این دغدغه مهم و حل استراتژیک آن با نگرش راهبردی به سراغ راهکارهای نخبگانی و پژوهشی رفته و طبق اطلاعات به دست آمده، راهبردپردازی و بیان شرح وظایف نهادهای مسئول انجام گرفته است. از همین رو می‌توان در این رابطه دو نوع مطالعه توصیفی و تبیینی را از هم تفکیک کرد. با به کارگیری هر دو روش به پاسخ اصلی دست یافت. بنابراین نخست به رویکرد توصیفی به شناخت ویژگی‌های ظاهری و ماهوی این پدیده می‌پردازیم و چسستی موضوع را تبیین و توصیف می‌کنیم. پس از آن با رویکرد تبیینی رایانه به مسئله می‌نگریم که هدف آن پاسخ علمی به چرایی رشد و توسعه باورداشت‌ها و عملکردهای خرافی است. با پایان یافتن تحقیقات، با رویکردهای توصیفی و تبیینی به شیوه ایجابی و حل مسئله، مطالعات را ادامه می‌دهیم که با مرور راهکارهای پژوهشی و نخبگانی، به راهبردی دقیق برای حل مسئله دست خواهیم یافت که در ضمن آن شرح وظایف نهادها با تکیه بر دستاوردهای پژوهشی و میدانی را می‌آوریم.